

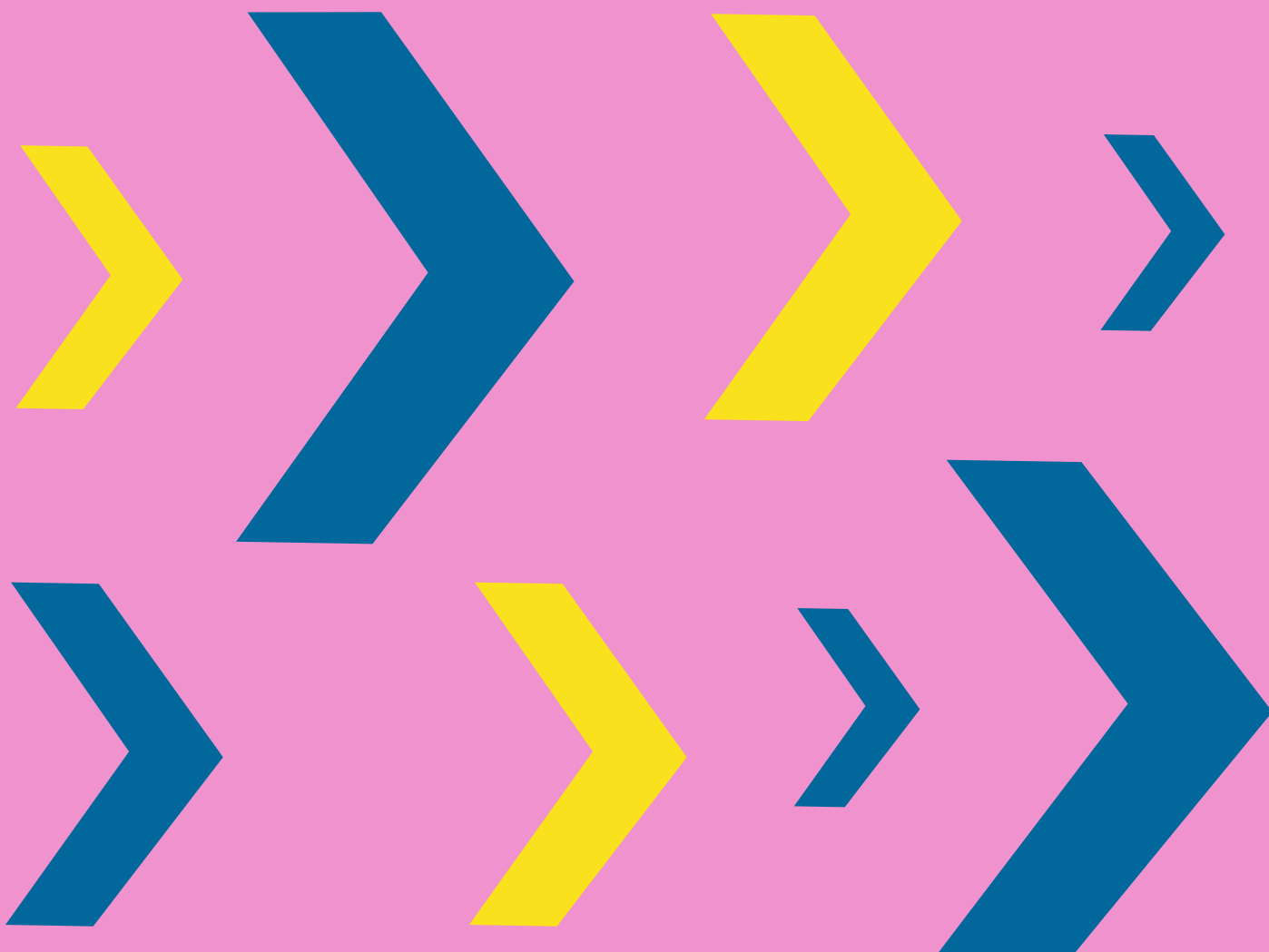

Sociaal en Cultureel Planbureau

BURGERPERSPECTIEVEN

BERICHT **1** > 2025

BRAM GEURKINK EN JOSJE DEN RIDDER

Belangrijkste bevindingen eerste bericht 2025	3
<hr/>	
Ten geleide	5
<hr/>	
Hoe gaat het met Nederland?	6
1 Somber over het land, tevreden met de economie	6
2 Vertrouwen in de regering daalt onder hbo- en wo-opgeleiden	8
3 Minderheid steunt krachtige leiders, tevredenheid democratie blijft hoog	12
4 Zorgen over wonen, immigratie, politiek, samenleven en inkomen	17
5 Slot: verschuivingen, maar (nog) geen wezenlijke verandering	20
<hr/>	
Verantwoording	22
<hr/>	
Literatuur	24

Belangrijkste bevindingen eerste bericht 2025

In dit COB-bericht bekijken we de stemming over de maatschappij en de politiek in de (na)zomer en de winter van 2024. Dat doen we met gegevens uit de enquête Nederland in Beeld (tot en met oktober 2024) en een aanvullende enquête in het LISS-panel (december 2024).

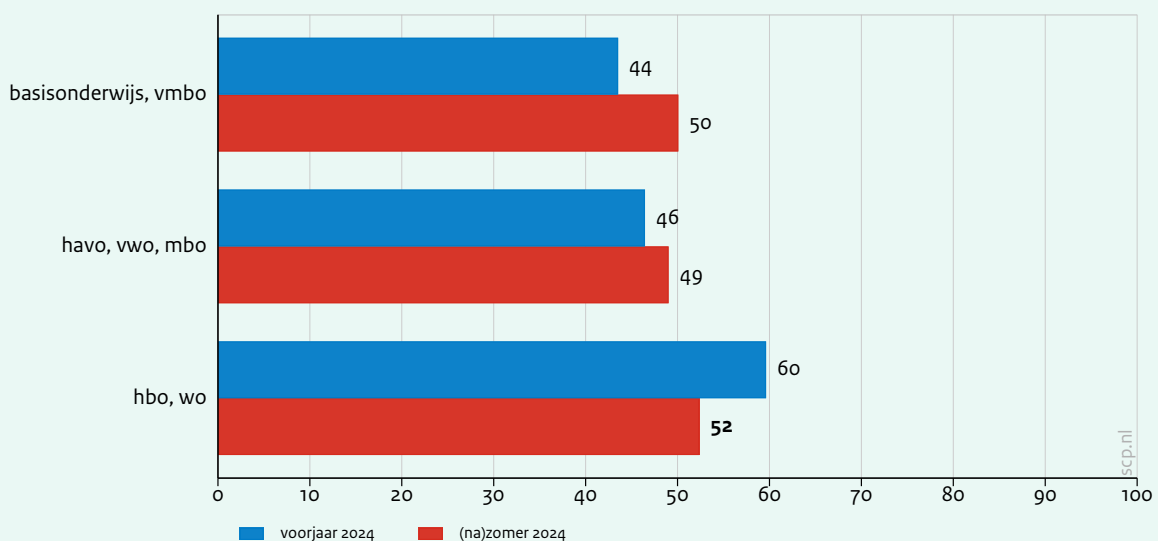
Het vertrouwen in de politiek is beweeglijk, maar blijft laag

In de (na)zomer van 2024 is het [vertrouwen in de politiek](#) laag. Een nipte meerderheid geeft een 6 of hoger voor vertrouwen in de regering (51%) en de Tweede Kamer (55%). Het politiek vertrouwen is sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 beweeglijk. Rond de verkiezingen steeg het vertrouwen licht. Tijdens de formatie in 2024 daalde het om daarna weer naar het niveau van rond de verkiezingen terug te keren. Mensen noemen in december 2024 drie (samenhangende) zorgen voor hun gebrek aan vertrouwen: mensen vinden de regering niet daadkrachtig genoeg in het oplossen van problemen, ze zijn bezorgd over de slechte samenwerking binnen het kabinet en ze vinden bewindspersonen niet competent.

Hbo- en wo-opgeleiden hebben minder vertrouwen in de regering dan eerder

[Het aandeel hbo- en wo-opgeleiden dat een voldoende geeft](#) voor vertrouwen in de regering daalde van 60% in het voorjaar van 2024 naar 52% in de (na)zomer. Onder de andere opleidingsgroepen daalde het vertrouwen niet. Door de verschuiving onder hbo- en wo-opgeleiden zijn er in de (na)zomer van 2024 geen significante opleidingsverschillen meer in het vertrouwen in de regering. Dat is opvallend, omdat in eerdere metingen hbo- en wo-opgeleiden meer vertrouwen in de regering hadden dan andere opleidingsgroepen. De opleidingsverschillen bij vertrouwen in de Tweede Kamer blijven wel bestaan: 61% van de hbo- en wo-opgeleiden geeft de Tweede Kamer een 6 of hoger, tegenover 49% van de mensen met basisonderwijs of vmbo.

Vertrouwen in de regering naar opleiding (in procenten)

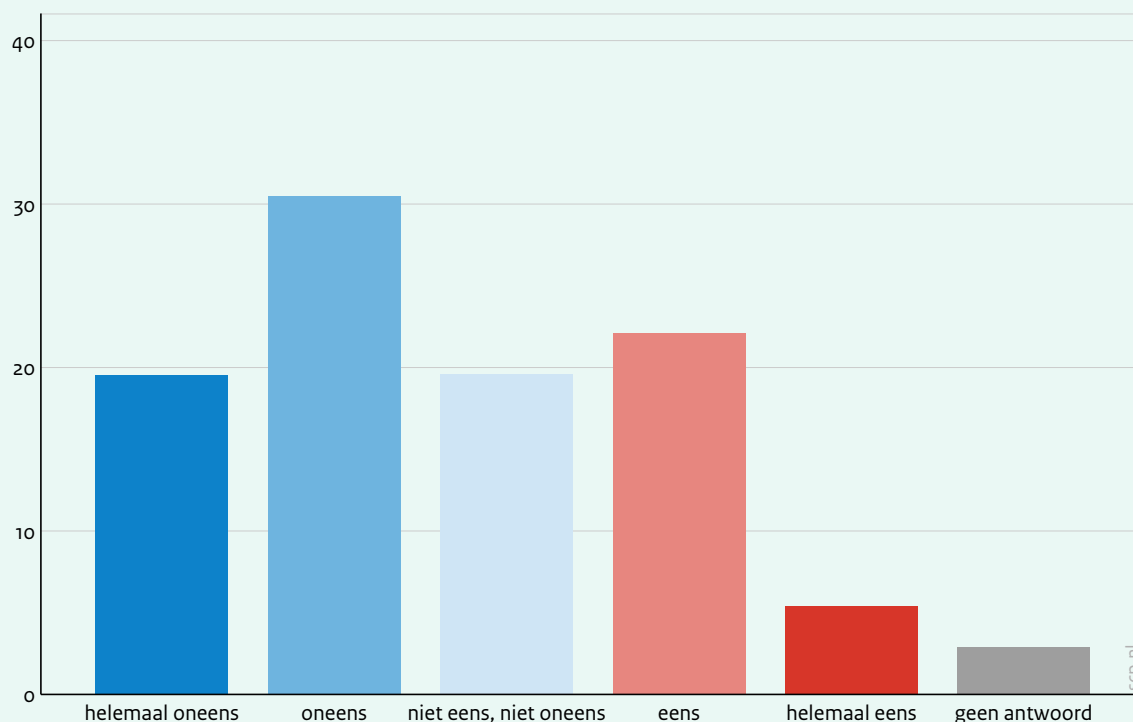
Bron: NIB maart-oktober 2024

Belangrijkste bevindingen

Minderheid steunt bestuursvorm met krachtige leiders

Een minderheid van 28% is het eens met de stelling dat het goed zou zijn als het landsbestuur werd overgelaten aan een paar [krachtige leiders](#). 50% is het hiermee oneens. Mensen noemen onverenigbaarheid met de democratie en het belang van het meenemen van verschillende perspectieven als redenen om een bestuur door krachtige leiders af te keuren. Het percentage dat voorstander is van zo'n bestuursvorm is al jaren stabiel rond de 30%. Deze voorstanders denken dan vooral aan leiders die vertraging door verdeeldheid voorkomen, sterk in hun schoenen staan en problemen oplossen. Een ruime meerderheid van 70% is tevreden over de werking van de democratie.

Steun voor landsbestuur met een paar krachtige leiders (in procenten)

Bron: NIB juli-oktober 2024

Somber over de richting van het land, vooral over wonen en immigratie

De stemming over het land was en blijft somber: 57% vindt het de verkeerde kant opgaan. Het tekort aan betaalbare woningen en immigratie zijn de [meestgenoemde maatschappelijke problemen](#). Direct daarna volgen zorgen over de politiek, over armoede en hoge prijzen, en over sociale omgangsvormen.

Over de economie is en blijft de stemming positiever: 78% geeft de economie een voldoende, 64% verwacht hierin de komende maanden geen verslechtering. Naast de goede economie en de hoge welvaart zien mensen als sterke punten van Nederland de goede zorg en de onderlinge hulpvaardigheid.

Ten geleide

Dit is het 62^e bericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB), waarin het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) sinds 2008 de Nederlandse publieke opinie volgt en duidt. In dit bericht onderzoeken we de publieke stemming in de (na)zomer en winter van 2024. Hoe denken Nederlanders over het land, de economie en de politiek? Waarover maken ze zich zorgen en wat gaat er goed?

Eerdere COB-berichten bevatten behalve dit stemmingshoofdstuk ook een thematisch hoofdstuk. Dat doen we in dit bericht eenmalig niet, zodat we de gegevens over de (na)zomer van 2024 sneller kunnen publiceren. De twee volgende COB-berichten die dit jaar zullen verschijnen (in beginsel in juni en oktober) bevatten wel thematisch hoofdstukken.

Veldwerk in (na)zomer en december 2024

Het COB is een combinatie van kwantitatief en kwalitatief opinieonderzoek. Voor het COB maken we gebruik van de SCP-brede enquête Nederland in Beeld (NIB), waarin we met gesloten en enkele open vragen de publieke opinie het hele jaar volgen. De kwantitatieve gegevens waarop de cijfers in dit bericht zijn gebaseerd, zijn verzameld tussen juli en oktober 2024. Als aanvulling op dit onderzoek hebben we in december 2024 in het LISS-panel een korte vragenlijst afgenomen. Deze vragenlijst bevat open vragen over politiek vertrouwen en de rol van krachtige leiders. Aan het begin van de veldwerkperiode van de NIB-enquête, op 2 juli, werd het kabinet-Schoof beëdigd. Op 13 september presenteerde het nieuwe kabinet het regeerprogramma. De NIB-data zijn verzameld vóór de verkiezing van Donald Trump in de Verenigde Staten en vóór het geweld rond de voetbalwedstrijd tussen Ajax en Maccabi Tel Aviv in november, het LISS-onderzoek vond daarna plaats.

Met het COB proberen we inzicht te geven in wat mensen denken en vinden van bepaalde onderwerpen. Het gaat om opvattingen en percepties van burgers. Als onderzoekers doen we geen uitspraken over het waarheidsgehalte van deze percepties. We rapporteren over subjectieve antwoorden op enquêtevragen en over open antwoorden om beter te begrijpen wat mensen vinden en waarom. Onderzoek naar ontwikkelingen van objectieve scores en omstandigheden in Nederland vallen buiten het domein van dit onderzoek.

In het rapport noemen we omwille van de leesbaarheid percentages, maar het is van belang te zeggen dat die percentages schattingen zijn op basis van representatief steekproefonderzoek en onzekerheidsmarges kennen. Dat betekent dat de daadwerkelijke percentages voor de gehele Nederlandse bevolking (met andere woorden: als we iedereen in Nederland bevraagd zouden hebben) iets hoger of lager kunnen uitvallen dan de gerapporteerde percentages. Naast de beschrijving en duiding van de uitkomsten van de enquête laten we respondenten zelf aan het woord. Als we open antwoorden uit de enquête citeren, geven we bij elk citaat informatie over het geslacht, de leeftijd en de opleiding van de respondent.

Hoe gaat het met Nederland?

We beginnen dit bericht met een beknopt overzicht van de stemming over het land, de economie en de politiek. Daarna gaan we dieper in op drie onderwerpen: (1) de ontwikkelingen in het politiek vertrouwen en de verschillen tussen groepen daarin; (2) de steun die mensen uitspreken voor een bestuursvorm waarbij het landsbestuur wordt overgelaten aan een paar krachtige leiders; en (3) maatschappelijk pessimisme en de belangrijkste zorgen van Nederlanders over het land.

1 Somber over het land, tevreden met de economie

In de (na)zomer van 2024 zijn Nederlanders overwegend somber over de richting die het land opgaat (zie figuur 1).¹ Net als in het voorjaar vindt 57% het de verkeerde kant opgaan in Nederland. 15% vindt het meer de goede kant opgaan en 23% evenveel de goede als de verkeerde kant.

Het maatschappelijk pessimisme schommelt over tijd, maar over het algemeen is de grootste groep somber over de richting die het met Nederland opgaat. Tussen 2008 en 2024 schommelt het aandeel Nederlanders dat het duidelijk (of meer) de verkeerde kant op vindt gaan tussen iets minder dan de helft en twee derde (zie ook Geurkink en Miltenburg 2023). Alleen in 2018 en in 2020 was tijdelijk een meerderheid van de Nederlanders optimistisch (COB 2023|2).

Over de economie en de eigen financiële situatie zijn veel mensen tevreden. 89% van de Nederlanders geeft de eigen financiële situatie een 6 of hoger. Voor de Nederlandse economie is dat 78%. Het aandeel dat verwacht dat het slechter zal gaan met de economie of de eigen financiële situatie is in de (na)zomer van 2024 met 36% en 12% onveranderd.² Deze cijfers zijn een stuk positiever dan een paar jaar eerder. In de (na)zomer van 2022 verwachtte nog 73% van de Nederlanders dat het slechter zou gaan met de Nederlandse economie (zie COB 2024|3; COB 2022|2). Ondanks deze relatieve tevredenheid met de economie en de eigen financiële situatie, noemen veel mensen economie en inkomen als belangrijk maatschappelijk probleem van dit moment (zie paragraaf 4). Deze zorgen gaan vooral over het inkomen (en niet over de economie). Als inkomen als probleem wordt genoemd, gaat dat soms over hoge prijzen en inflatie, maar soms ook over meer maatschappelijke vraagstukken, zoals de (in ogen van mensen) grote inkomensverschillen en armoede. De zorgen van mensen gaan dus lang niet altijd over hun eigen portemonnee op korte termijn.

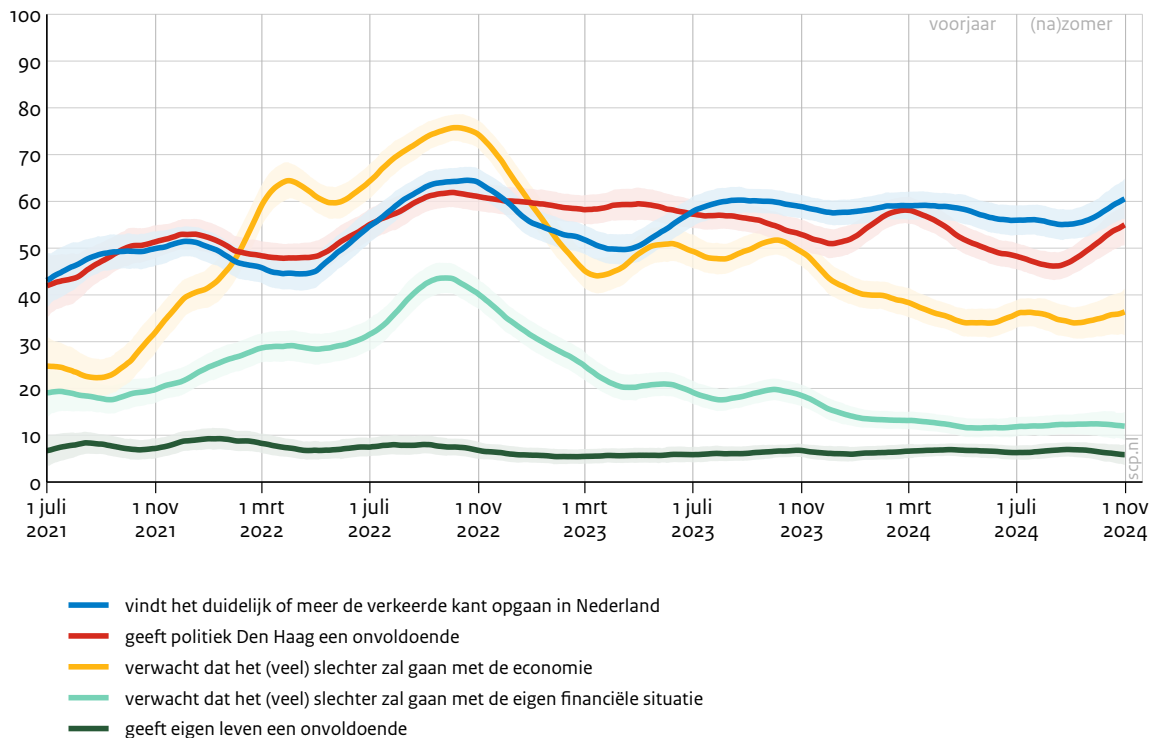
In de (na)zomer van 2024 geeft 7% van de Nederlanders een onvoldoende voor hun eigen leven. 94% geeft daarvoor een 6 of hoger. Voor tevredenheid met het leven is een 8 of hoger voor velen het streefcijfer (zie COB 2024|1). In de (na)zomer geeft 64% van de Nederlanders zo'n cijfer voor hun eigen leven.

1 Om het continue karakter van de dataverzameling weer te geven, presenteren we de gegevens in de figuren in voortschrijdende gemiddelden. Deze figuren laten de ontwikkelingen zien, maar zijn niet bedoeld om voor specifieke dagen een percentage weer te geven (zie Verantwoording voor een uitleg over hoe voortschrijdende gemiddelden berekend worden). Genoemde percentages in de tekst zijn het gemiddelde percentage voor een hele veldwerkperiode van vier maanden. In dit bericht vergelijken we de stemming in de (na)zomer (juli-oktober 2024) met die in het voorjaar (maart-juni 2024).

2 Gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) laten zien dat de economische stemming sinds oktober 2024 negatiever werd. In oktober 2024 was het [consumentenvertrouwen](#) -22. Na oktober 2024 daalde het naar -25 in november, -26 in december, -28 in januari 2025 en -32 in februari. Een score van 0 betekent dat net zoveel mensen positief als negatief zijn over economie. Hoe lager de score, hoe meer mensen negatief zijn.

Hoe gaat het met Nederland?

Figuur 1 Ontwikkeling aandeel dat vindt dat het de verkeerde opgaat met Nederland,^a ontevredenheid over de politiek in Den Haag,^b negatieve verwachtingen over de economie en de eigen financiële situatie,^c en ontevredenheid over het eigen leven,^b bevolking van 18+, (na)zomer 2021-(na)zomer 2024 (in procenten)^d

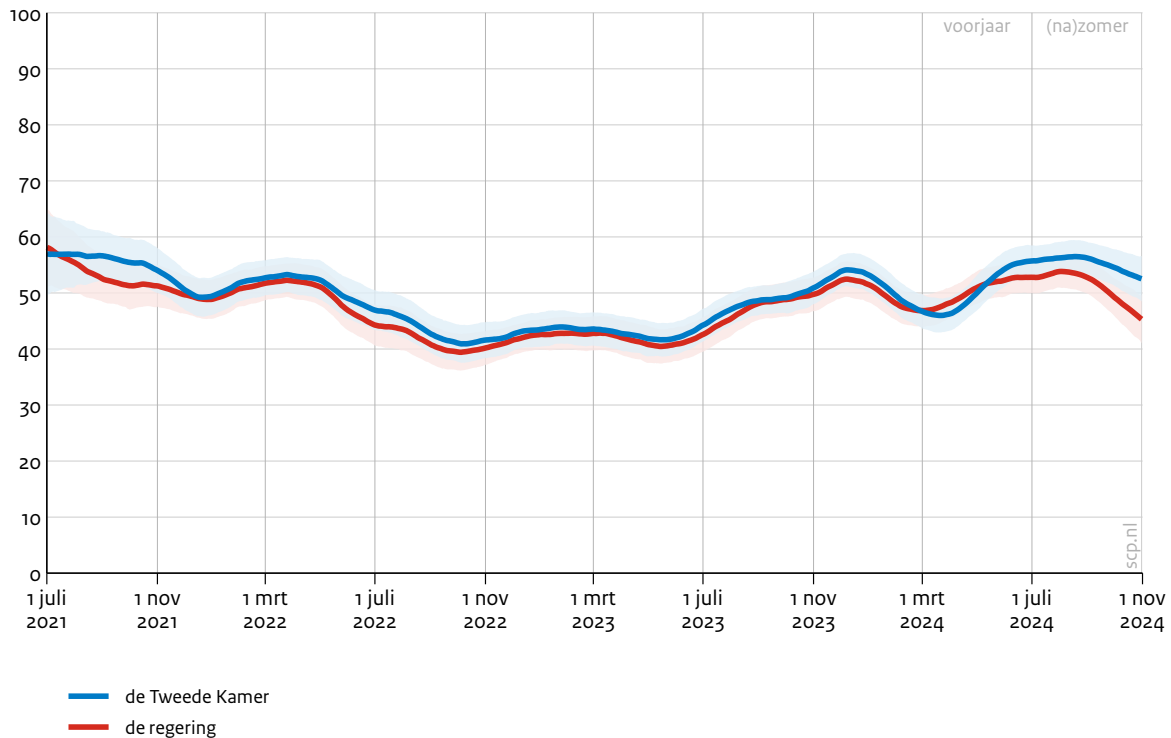
- a Weergegeven is het aandeel dat aangeeft dat het iets meer de verkeerde dan de goede kant opgaat of vindt dat het duidelijk de verkeerde kant opgaat op de vraag ‘Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant opgaat in Nederland?’ op een schaal die loopt van 1 (duidelijk de verkeerde kant op) tot 5 (duidelijk de goede kant op).
- b Weergegeven is het aandeel dat een score 1-5 geeft op een schaal van 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden) voor tevredenheid met ‘de politiek in Den Haag’ en ‘het leven dat u nu leidt’. De antwoordoptie ‘geen antwoord’ is hier buiten beschouwing gelaten.
- c Weergegeven is het aandeel dat aangeeft te verwachten dat het slechter of veel slechter gaat met de Nederlandse economie / de eigen financiële situatie in de komende twaalf maanden (ten opzichte van het aandeel dat verwacht dat het veel beter, beter of hetzelfde wordt). De antwoordopties ‘ik weet het niet’ en ‘geen antwoord’ zijn hier buiten beschouwing gelaten.
- d De percentages in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

Bron: NIB juli 2021-oktober 2024

Vertrouwen in de politiek is beweeglijk, maar blijft laag

In de (na)zomer van 2024 geeft een kleine meerderheid een voldoende voor het vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering. Het vertrouwen in de Tweede Kamer stijgt licht in vergelijking met het voorjaar van 2024 (55% geeft een voldoende, dat was 50%). Het vertrouwen in de Nederlandse regering is met 51% van de Nederlanders die een 6 of hoger geeft gelijk aan eerder (zie figuur 2). Ook het percentage dat de politiek in Den Haag een onvoldoende geeft, is onveranderd (49%). Meestal is het politiek vertrouwen beweeglijk rond en na Tweede Kamerverkiezingen (zie bijvoorbeeld COB 2017|2). Verschuivingen in dat vertrouwen bleven rondom de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 uit (zie COB 2022|1), maar na de verkiezingen van november 2023 zien we die beweeglijkheid wel weer.

Figuur 2 Vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering, bevolking van 18+, (na)zomer 2021- (na)zomer2024 (in procenten)^{a, b}

a Weergegeven is het aandeel dat een 6 of hoger geeft op een schaal van 1 (geen vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) voor vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering. De antwoordoptie ‘geen antwoord’ is hier buiten beschouwing gelaten.
 b De percentages in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

Bron: NIB juli 2021-oktober 2024

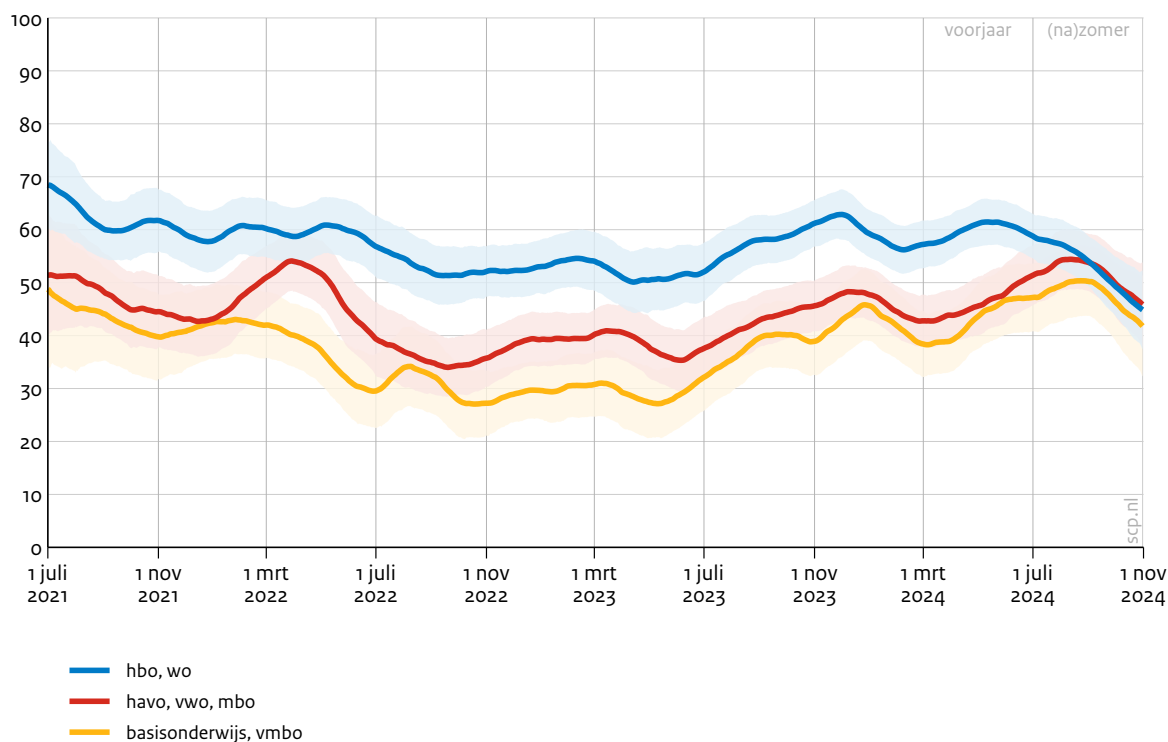
2 Vertrouwen in de regering daalt onder hbo- en wo-opgeleiden

In COB 2024|3 gingen we in op de verwachting dat de verkiezingswinst van de PVV op 22 november 2023 en de formatie van het kabinet-Schoof het politiek vertrouwen onder mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding zou hebben vergroot. Toen vonden we geen steun voor deze verwachting. De opleidingsverschillen in politiek vertrouwen bleven bestaan. Hbo- en wo-opgeleiden gaven nog steeds vaker dan anderen een voldoende voor het vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering.

Als we in de (na)zomer van 2024 de opleidingsverschillen bekijken, zien we dat dit nu net anders is. De opleidingsverschillen in vertrouwen in de Tweede Kamer blijven bestaan,³ maar in het vertrouwen in de regering zijn er in de (na)zomer van 2024 geen significante opleidingsverschillen meer (zie figuur 3). Dat laatste komt door een verandering onder mensen met een hbo- of wo-opleiding. Deze groep geeft de regering minder vaak een voldoende voor vertrouwen sinds het aantreden van het kabinet-Schoof. Onder mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding bleef het vertrouwen in de regering gelijk.

³ 49% van de mensen met een basisschool- of vmbo-opleiding geeft de Tweede Kamer een 6 of hoger, onder mensen met een havo-, vwo- of mbo-opleiding 51% en onder hbo- en wo-opgeleiden 61%.

Figuur 3 Vertrouwen in de regering naar opleiding, bevolking van 18+, (na)zomer 2021-(na)zomer 2024 (in procenten)^{a, b}

a Weergegeven is het aandeel dat een 6 of hoger geeft op een schaal van 1 (geen vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) voor vertrouwen in de regering. De antwoordoptie ‘geen antwoord’ is hier buiten beschouwing gelaten.
 b De percentages in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

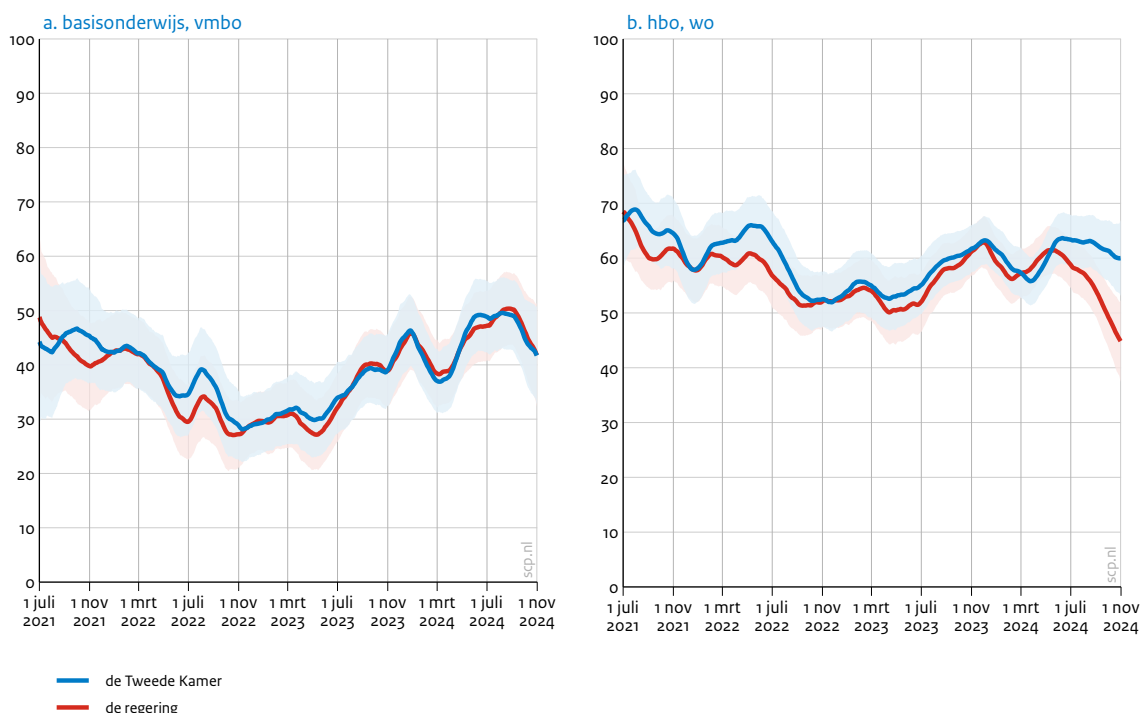
Bron: NIB juli 2021-oktober 2024

Ontwikkelingen in vertrouwen verschillend tussen opleidingsgroepen

Het vertrouwen in de regering verschilt niet meer significant tussen opleidingsgroepen. De verschillen in vertrouwen in de Tweede Kamer bestaan nog wel. Vaak liggen vertrouwensoordelen voor de Tweede Kamer en de regering dicht bij elkaar. Dat komt omdat niet iedereen een scherp onderscheid maakt tussen de Tweede Kamer en de regering. Veel Nederlanders weten niet precies wie er wel of niet tot de regering behoren, of zien alle politici als onderdeel daarvan (COB 2010|1). Veel mensen beoordelen de politiek in het algemeen, en niet de regering of Tweede Kamer als op zichzelf staande instituties.⁴ In de (na)zomer van 2024 is het aandeel dat een voldoende voor vertrouwen geeft voor de Tweede Kamer hoger dan dat voor de regering. Dat verschil is vooral zichtbaar bij mensen met een hbo- of wo-opleiding (zie figuur 4). Onder deze groep hebben meer mensen vertrouwen in de Tweede Kamer (61%) dan in de regering (51%). Onder mensen met een basisschool- of vmbo-opleiding is dat verschil er niet.

⁴ Deze samenhang tussen oordelen over de regering en het parlement is niet uniek voor Nederland. Ook in andere landen in de Europese Unie is deze samenhang sterk (COB 2010|1).

Figuur 4 Vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering naar opleiding, bevolking van 18+, (na)zomer 2021-(na)zomer 2024 (in procenten)^{a, b}

- a Weergegeven is het aandeel dat een 6 of hoger geeft op een schaal van 1 (geen vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) voor vertrouwen in de regering. De antwoordoptie ‘geen antwoord’ is hier buiten beschouwing gelaten.
- b De percentages in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

Bron: NIB juli 2021-oktober 2024

Weinig vertrouwen: gebrek aan daadkracht, slechte samenwerking en niet competent

We vroegen mensen in december 2024 hun (gebrek aan) vertrouwen in de regering toe te lichten. In de open antwoorden noemen mensen vooral drie samenhangende zorgen die leiden tot een gebrek aan vertrouwen: (1) ze vinden de regering niet daadkrachtig genoeg in het oplossen van problemen; (2) ze vinden dat bewindspersonen in het kabinet slecht samenwerken; (3) ze vinden bewindspersonen niet competent. De zorgen over een gebrek aan daadkracht, slechte samenwerking en incompetentie worden breed gedeeld: zowel mensen die dikke onvoldoendes geven als mensen die een 5 of 6 geven, noemen ze. Ook aanhangers van de coalitiepartijen hekelen het gebrek aan daadkracht en de slechte samenwerking.

‘Deze regering is een “moetje” zonder chemie met elkaar. Ze besteden meer tijd aan elkaar afbranden dan dat ze constructief de vele problemen proberen aan te pakken.’ (vrouw, 64 jaar, hbo)

‘Ik heb het gevoel dat het land momenteel bestuurd wordt door een stel amateurs die ook nog eens regelmatig als een stel ruziemakende kleuters overkomen.’ (man, 52 jaar, mbo)

‘Ze zijn onderling verdeeld, bewogen door populistisch gedachtegoed, bang stemmers te verliezen en hebben minder capabele ministers aangesteld dan in voorgaande regeringen. Kennis van zaken is laag, plannen onrealistisch.’ (man, 27 jaar, wo)

‘Het kabinet herbergt te veel incompetente mensen en er worden geen knopen doorgehakt. Ook hebben ze geen vertrouwen in elkaar en praten meer over elkaar dan over de inhoud van een probleem.’ (man, 55 jaar, mbo)

Hoe gaat het met Nederland?

‘Het was al een regering waar ik niet op zat te wachten, en nu blijkt dat ze nog maar weinig tot stand hebben gebracht. Wel heel veel onderling gedoe, ruzie, weglopen, onbereikbaarheid, ministers die niet samenwerken met hun eigen ministerie.’ (vrouw, 72 jaar, wo)

Zoals vaker zijn er ook zorgen over een gebrek aan visie voor de lange termijn en zorgen over een gebrek aan integriteit (de regering is niet eerlijk, ze zijn uit op eigenbelang). Sommige mensen noemen als reden voor een gebrek aan vertrouwen dat ze de politieke lijn en kleur van het kabinet niet steunen. Ze geven aan dat ze het niet eens zijn met voorgesteld beleid of dat ze zich niet herkennen in dit kabinet. Sommigen noemen het kabinet populistisch of racistisch. Dat mensen weinig vertrouwen hebben omdat ze het niet eens zijn met het beleid dat een kabinet voorstaat, komt bij alle kabinetten voor.

Expliciet bezorgd over incompetentie en onderlinge samenwerking

Zorgen over de incompetentie van politici zijn van alle tijden. Nieuw is echter dat die zorgen sinds dit jaar ook zo vaak spontaan worden genoemd als reden voor een gebrek aan vertrouwen. Oordelen van mensen over de (in)competentie van politici hangen samen met hun vertrouwen in de politiek (zie bijvoorbeeld Abts 2006; Pancer et al. 1999). Mensen die politici zien als kundig hebben meer vertrouwen dan mensen die twijfelen aan hun bekwaamheid. Veel Nederlanders vonden en vinden politici niet erg competent. In de (na)zomer van 2024 zegt 28% dat de meeste politici bekwame mensen zijn die weten wat ze doen. 34% vindt dat niet en 36% is neutraal. Die cijfers zijn vergelijkbaar met eerder. In eerdere jaren werd het argument dat politici incompetent zijn echter nauwelijks spontaan genoemd als reden voor een gebrek aan vertrouwen (vgl. COB 2022|1). Dat is sinds afgelopen jaar anders. De bekwaamheid van vooral bewindspersonen wordt in december regelmatig genoemd als reden om weinig vertrouwen te hebben in de regering.

Die zorgen komen vaak voor in samenhang met zorgen over slechte samenwerking. De onderlinge verhoudingen waren ook bij het kabinet-Rutte IV een bron van zorg, maar veel minder expliciet dan nu bij het kabinet-Schoof. Het is een geluid dat we ook tijdens de formatie hoorden (zie COB 2024|1; COB 2024|3) en dat in december 2024 nog luider klinkt. Zorgen over een gebrek aan daadkracht zijn niet nieuw. Het is een veelgehoorde klacht over de politiek, die we sinds 2021 in elk COB-bericht terugzien (zie o.a. COB 2022|2; COB 2024|3).

Wat we in december 2024 relatief weinig horen is de klacht dat de regering niet luistert – een zorg die eerder wel vaak spontaan genoemd werd in open antwoorden (zie COB 2022|1; COB 2024|2). In een gesloten vraag zien we dat het aandeel dat vindt dat Kamerleden en ministers niet luisteren naar mensen zoals zij in de (na)zomer van 2024 is gedaald ten opzichte van het voorjaar (van 42% naar 36%). Dat wil niet zeggen dat de zorgen over een gebrek aan responsiviteit nu verdwenen zijn. De groep die vindt dat politici niet luisteren is met 36% nog steeds groter dan de groep die het hiermee oneens is (29%) of een neutrale positie inneemt (32%).

Optimisme over de regering: een frisse wind en ze doen hun best

Er is ook een groep mensen die hoopvol is over het nieuwe kabinet. Ze hopen dat er een andere politieke wind gaat waaien:

‘Frisse wind, het is wel weer eens wat anders.’ (man, 53 jaar, hbo)

‘Ik heb er vertrouwen in dat dit kabinet blijft zitten en hopelijk gaan ze ook onderhand echt aan de slag.’ (vrouw, 70 jaar, havo/vwo)

Andere redenen om vertrouwen te hebben, is dat het volgens mensen goed gaat met Nederland, de regering haar best doet of goede plannen heeft. Sommigen zeggen dat het gebrek aan daadkracht het gevolg is van tegenwerking door de oppositie.

3 Minderheid steunt krachtige leiders, tevredenheid democratie blijft hoog

De steun voor de democratie als bestuursvorm in Nederland is hoog. Zo vond in 2022 95% van de Nederlanders het belangrijk om in een democratie te leven (Van Noije en Geurkink 2024). Ook is een ruime meerderheid (stabiel rond de 70%) van de Nederlanders tevreden over de werking van de democratie (zie figuur 5). Er zijn aanwijzingen dat de steun voor de waarden van de democratie en de rechtsstaat niet zo diepgeworteld en breed gedeeld zijn, als de brede steun voor de democratie als bestuursvorm doet vermoeden (Van Noije en Den Ridder 2024; zie ook Van Lit et al. 2024). In de houdingen van burgers staan democratische principes (zoals het meerderheidsbeginsel) en rechtsstatelijke principes (zoals rechtsbescherming) soms op gespannen voet met elkaar (Van Noije en Den Ridder 2024). Ook blijkt dat substantiële minderheden de rechter of het parlement tijdelijk opzij willen schuiven om tot daadkrachtige oplossingen te komen voor thema's die zij belangrijk vinden (Van Wonderen 2022). Dat zou kunnen betekenen dat de steun voor democratische principes minder intrinsiek of diep is als wel wordt gedacht (zie bijvoorbeeld Wuttke et al. 2022). Oftewel: burgers geven aan democratie belangrijk te vinden, maar staan tegelijkertijd open voor bestuursvormen die schuren met diezelfde (liberale) democratie. Deze spanning komt volgens sommige wetenschappers samen in de steun voor een bestuursvorm bestaande uit krachtige leiders (Van Lit et al. 2024). Hibbing en Theiss-Morse (2002) stelden in 2002 al dat veel burgers beide willen. Ze willen én meer democratie én een leider die doet wat het volk wil. Hierboven zagen we dat het gebrek aan daadkracht vaak genoemd wordt als reden voor het lage politieke vertrouwen dat mensen hebben. Dit vermeende gebrek aan daadkracht zou de steun voor een sterke leider nog verder kunnen voeden.

Dat laatste is echter niet het geval. In de (na)zomer van 2024 is een minderheid van de Nederlanders (28%) van mening dat het goed zou zijn als het landsbestuur wordt overgelaten aan een aantal krachtige leiders (zie figuur 5). Dat aandeel ligt sinds 2008 redelijk stabiel rond de 30% en is dus in de (na)zomer van 2024 niet groter dan eerder. 50% is het (helemaal) oneens en vindt dus niet dat het goed zou zijn als het landsbestuur wordt overgelaten aan een paar krachtige leiders.

Velen hebben behoefte aan daadkracht en zijn ontevreden over huidige politiek

Een aanzienlijke minderheid van 28% is dus voorstander van een bestuursvorm waarbij het landsbestuur in handen is van een paar krachtige leiders. Als we deze voorstanders vragen waarom dat het geval is,⁵ noemen mensen vaak leiders die dingen voor elkaar krijgen en problemen oplossen.

Mensen verschillen in het probleem dat ze zien in het huidige systeem waarvoor een bestuursvorm met krachtige leiders in hun ogen een oplossing is. Sommigen zien krachtige leiders als oplossing voor de hoeveelheid partijen en de in hun ogen langzame besluitvormingsprocessen.

'Ellenlange parlamentsdebatten stemmen en dan nog naar de 1e kamer. Dat duurt zolang dat een beslissing erdoor is.' (man, 75 jaar, hbo, eens)

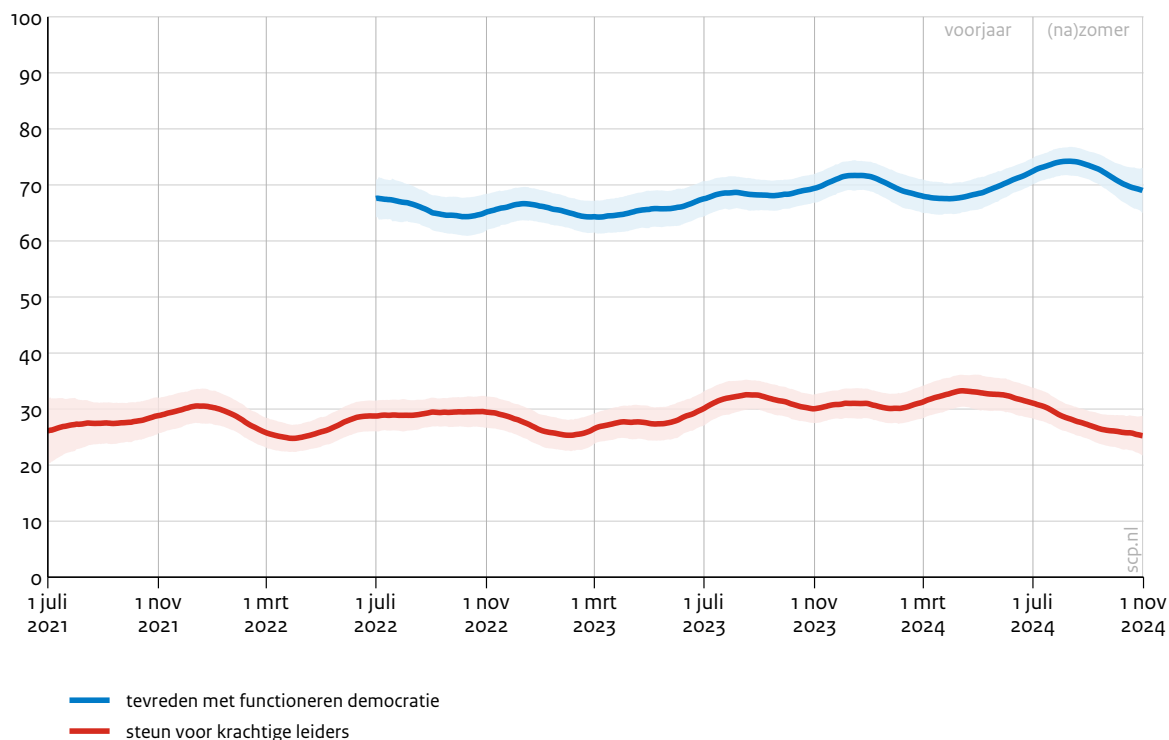
'Er zijn te veel politieke partijen, te veel instanties, er wordt oeverloos gedebatteerd. Ik zou wel eens willen zien dat er met een collectief van enkele wetenschappers op specifieke onderwerpen naar de Nederlandse problematiek gekeken wordt. En dat door niet 1 leider, maar 3 leiders beoordeeld wordt wat goed is voor de Nederlandse cultuur.' (vrouw, 70 jaar, mbo, eens)

'Een krachtige leider durft noodzakelijke beslissingen te nemen. De huidige regering en 1e en 2e kamer denken te veel aan zichzelf en doen er alles aan om aardig te worden gevonden door hun achterban.' (man, 76 jaar, havo/vwo, eens)

5 We vroegen in december 2024 aan 325 respondenten om hun antwoord bij de stelling over krachtige leiders toe te lichten. 220 van hen deden dat.

Hoe gaat het met Nederland?

Figuur 5 Tevredenheid met werking democratie^a en steun voor krachtige leiders^b, bevolking van 18+, (na)zomer 2021-(na)zomer 2024 (in procenten)^c

a Weergegeven is het aandeel dat zeer of redelijk tevreden is (juli 2022-juni 2023) of een score 6-10 (juli 2023-oktober 2024) geeft op de vraag 'Hoe (on)tevreden bent u over de manier waarop de democratie in Nederland werkt?' De antwoordoptie 'geen antwoord' is hier buiten beschouwing gelaten. Tussen juni en juli 2023 is de vraagstelling iets aangepast en worden er tien in plaats van vier antwoordcategorieën aangeboden.

b Weergegeven is het aandeel dat het (helemaal) eens is met de stelling 'Het zou goed zijn als het landsbestuur werd overgelaten aan paar krachtige leiders'. De percentages helemaal eens en eens tellen samen met niet eens, niet oneens, oneens, helemaal oneens en geen antwoord op tot 100%.

c De percentages in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

Bron: NIB juli 2021-oktober 2024

Anderen verwachten van krachtige leiders dat ze sterk staan voor hun visie en ideeën, en vervolgens hun beloftes nakomen.

'Iemand die sterk en zelfverzekerd overkomt.' (vrouw, 62 jaar, vmbo, eens)

'Iemand die voor zijn principes staat en niet meewaait met de mening van een ander.' (vrouw, 54 jaar, mbo, eens)

'Iemand die beslissingen neemt, geen draaideur houding.' (vrouw, 79 jaar, havo/vwo, eens)

'Geen slappe beslissingen nemen geen draaikonterij. Niet te veel partijen, zodat beslissingen genomen door leiders.' (man, 72 jaar, hbo, helemaal eens)

'Beslissingen nemen. Zeer belangrijk. En niet eindeloos draaien.' (vrouw, 80 jaar, vmbo, helemaal eens)

Een sterke leider zou problemen moeten oplossen.

'Dat er dingen aangepakt worden. Het asielzoekersbeleid, meer woningen, meer toezicht op straat met goede verlichting. Mensen meer opletten in de buurt op verdachte dingen.' (vrouw, 66 jaar, vmbo, eens)

En in het geval van een crisis zou een sterke leider daadkracht moeten tonen.

Hoe gaat het met Nederland?

‘Ik denk dat een krachtig leider ons in tijden van crisis richting kan geven. Ik denk dat het mensen goed zal doen als zij kunnen vertrouwen op een daadkrachtige leider die richting kan geven als het gaat om bv economische crisis, klimaatverandering, sociale spanningen. Een sterke leider kan ons land verenigen en inspireren. Dit is belangrijk in een tijd waarin veel mensen geen politiek vertrouwen meer hebben. Er is behoefte aan visie en daadkracht t.a.v. energie, wonen of onderwijs.’ (vrouw, 49 jaar, havo/vwo, eens)

‘Een krachtige leider durft beslissingen te nemen in moeilijke tijden.’ (vrouw, 88 jaar, vmbo, eens)

Sommige respondenten gaan in op wat krachtig leiderschap inhoudt. Ze willen bijvoorbeeld leiders die breedgedragen beslissingen nemen.

‘Duidelijk slagkrachtig persoon die zoveel mogelijk rekening houdt met de Nederlandse burgers en behoeftes. Overtuigend en rationeel besluiser is belangrijk.’ (man, 50 jaar, wo, eens)

‘Ik versta onder een krachtige leider iemand die breedgedragen beslissingen durft te nemen. Niet alleen maar praten over mogelijke oplossingen, maar deze ook (op korte termijn) durft uit te voeren.’ (man, 50 jaar, hbo, eens)

‘Krachtige leiders zijn in mijn visie personen die de belangen van alle burgers in acht nemen bij het uitvoeren van een bestuursfunctie, en voldoende invloed kunnen uitoefenen om het “goede” voor mens en samenleving te realiseren.’ (man, 88 jaar, hbo, eens)

Of ze zoeken een leider die verbindt en het volk samenbrengt.

‘Sterke leider krijgt eerder de mensen mee om veranderingen door te voeren die het algemeen belang dienen.’ (man, 86 jaar, mbo, eens)

‘Iemand met visie en die het volk kan samenbrengen ipv polariseren.’ (vrouw, 37 jaar, wo, eens)

Onder de twijfelaars (20%) zitten mensen met duidelijk onvrede over de huidige politieke koers, maar met twijfels over de vraag of een bestuursvorm met enkele krachtige leiders nu wel de oplossing is.

‘Vooral de term “enkele” leiders gaat voor mij niet op, denk dat een bundeling van meerdere knappe koppen voor dit land beter is, de huidige hoeveelheid partijen is wel te veel!!’ (vrouw, 73 jaar, mbo, niet eens niet oneens)

‘Omdat wij in mijn optiek té veel mensen in de regering hebben die het elke keer oneens met elkaar zijn, waardoor belangrijke beslissingen op de lange baan worden geschoven.’ (man, 28 jaar, mbo, niet eens niet oneens)

‘Hoe het nu is, met zo veel partijen is ook niet goed, maar met een aantal leiders is de kans op rare situaties nog groter.’ (vrouw, 28 jaar, hbo, niet eens niet oneens)

Beschermen democratie vaak reden voor afwijzen krachtige leiders

De grootste groep Nederlanders keurt een bestuursvorm met sterke leiders af (50%). Onder deze groep is er minder diversiteit in de argumentatie om zo’n bestuursvorm af te keuren. De onverenigbaarheid van zo’n bestuursvorm met een democratie is de meestgenoemde reden om dit af te keuren.

‘Ieder besluit moet democratisch genomen worden.’ (man, 77 jaar, hbo, helemaal oneens)

‘Ik hecht er meer waarde aan dat iedereen een stem heeft net als in een democratie.’ (vrouw, 25 jaar, wo, helemaal oneens)

‘We zijn een democratie, de meerderheid moet beslissen.’ (man, 68 jaar, vmbo, helemaal oneens)

‘Ik wil leven in een democratie.’ (vrouw, 56 jaar, hbo, oneens)

Hoe gaat het met Nederland?

Sommigen noemen daarbij ook het belang van het meenemen van verschillende perspectieven in de besluitvorming en de rol van *checks and balances*. Dat gaat niet samen met een bestuursvorm met krachtige leiders.

‘De kracht van een samenleving zit er juist in dat we heel divers zijn en ieders stem wordt meegewogen. Met louter krachtige leiders ga je misschien wel sneller, maar met gebundelde krachten kom je verder!’ (man, 51 jaar, hbo, helemaal oneens)

‘Democratie betekent dat meerdere stromingen in de maatschappij vertegenwoordigd zijn in het bestuur. Dat maakt het vaak wat minder daadkrachtig dan een autocratie met een sterke leider. Dit ontspoot snel in een vorm van dictatuur.’ (man, 62 jaar, hbo, helemaal oneens)

‘Het zou goed zijn voor het land om krachtige bestuurders te hebben, maar bij enkele bestuurders hebben deze erg veel macht en kan hier gemakkelijk misbruik van worden gemaakt. Dat kan ook erg gevaarlijk zijn. Daarbij is het ook verstandig meerdere perspectieven en achtergronden mee te nemen in belangrijke besluiten.’ (vrouw, 30 jaar, hbo, oneens)

Velen zien een bestuursvorm met krachtige leiders als een dictatorschap en noemen ook zorgen dat dergelijke krachtige leiders er autoritaire eigenschappen op zullen nahouden.

‘Enkele krachtige leiders klinkt als dictatuur.’ (man, 66 jaar, wo, helemaal oneens)

‘Krachtige leiders of in ieder geval leiders die zichzelf voor krachtig houden hebben de nogal vervelende eigenschap zich autoritair te gedragen en dus hun wil aan anderen op te leggen.’ (man, 71 jaar, hbo, helemaal oneens)

‘De meeste politici hebben een te groot ego en de verleiding is veel te groot, bij sommige mensen is macht verslavend.’ (vrouw, 59 jaar, hbo, helemaal oneens)

‘Ik vind krachtig eng, bang dat ze zichzelf te goed vinden en volledig de macht pakken (dictator).’ (vrouw, 34 jaar, vmbo, oneens)

Sommigen noemen daarbij ook de situatie in andere landen waarbij krachtige of autoritaire leiders aan de macht zijn als reden voor deze afwijzing.

‘Ik blijf geloven in democratie, waarbij er ruimte moet zijn voor andersdenkenden; om ons heen in de wereld en in Nederland zie ik te veel slechte voorbeelden van krachtige leiders.’ (man, 68 jaar, wo, helemaal oneens)

‘Op den duur trekken ze alle macht naar zich toe, vaak met steun van het leger, zie bv Poetin.’ (man, 73 jaar, mbo, oneens)

‘Dan krijgt je dictators zoals in Rusland en China.’ (vrouw, 42 jaar, mbo, niet eens niet oneens)

Velen twijfelen ook. Ze zien voordelen van krachtige leiders en problemen met de huidige bestuursvorm. Maar ze stellen ook vragen bij de invulling van zo’n systeem en laten het afhangen van wie die leiders de macht geeft en hoe deze wordt ingevuld.

‘Aan de ene kant lijken enkele krachtige leiders natuurlijk prima maar je moet oppassen dat ze niet te veel macht naar zich toetrekken en dat Nederland een dictatuur wordt en dat vrijheden van de burgers onder druk komen te staan.’ (vrouw, 70 jaar, vmbo, niet eens niet oneens)

‘Ik begrijp de gedachtegang achter het idee van enkele krachtige leiders die het land besturen, maar het is belangrijk om te onthouden dat een democratisch systeem met checks and balances essentieel is voor het waarborgen van vrijheid, rechtvaardigheid en gelijkheid voor alle burgers. Een systeem met een enkele leider kan kwetsbaar zijn voor machtsmisbruik en het onderdrukken van diversiteit in denken en meningen. Het is cruciaal om een evenwicht te vinden tussen leiderschap en het beschermen van de rechten en belangen van alle inwoners.’ (vrouw, 25 jaar, mbo, niet eens niet oneens)

Hoe gaat het met Nederland?

De argumenten die voor- en tegenstanders gebruiken om een bestuursvorm met krachtige leiders al dan niet goed te keuren verschillen dus sterk. Bij de voorstanders komt een roep om leiders die dingen voor elkaar krijgen en problemen oplossen sterk naar voren. Dit motief sluit daarmee aan bij een van de argumenten die mensen ook noemen als onderbouwing van hun lage vertrouwen. De voorkeur voor een sterke leider kan daarmee goed voortkomen uit onvrede over het gebrek aan oplossend vermogen van de Nederlandse politiek. Tegenstanders beroepen zich vooral op het belang van de democratie. Sommige voorstanders willen een leider die breedgedragen beslissingen neemt en voor verbinding zorgt. Maar de meesten noemen het democratische argument niet. Hoewel dit niet betekent dat voorstanders die democratie niet ook belangrijk vinden, zijn sommige argumenten om het besluitvormingsproces te versnellen moeilijk verenigbaar met principes van de democratische rechtsstaat. Een spanning die we ook eerder al constateerden (Van Noije en Den Ridder 2024).

Mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding, 55+'ers en PVV-aanhangers vaker voorstander van krachtige leiders

De meningen over een bestuursvorm met sterke leiders zijn ook flink verdeeld over verschillende groepen in de samenleving (zie tabel 1). 55+'ers geven vaker dan jongeren (18-34 jaar) aan het eens te zijn met de stelling. Dat is opvallend, omdat recentelijk vaak juist alarmistische geluiden klinken over het democratisch besef van jongeren (zie bijvoorbeeld Open Society 2023; Van Wonderen 2022). Wij vinden dat niet terug in de stelling over krachtige leiders. Ook zijn er verschillen tussen opleidingsgroepen. Mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding zijn het vaker eens, hbo- en wo-opgeleiden zijn het vaker oneens. Onderzoek onder scholieren laat zien dat veel van deze opleidingsverschillen al vroeg in het leven ontstaan. Al in het vierde leerjaar van de middelbare school is de steun voor sterke leiders aanzienlijk groter onder vmbo-leerlingen dan onder vwo-leerlingen (Huijsmans et al. 2024).

Tabel 1 Steun voor landsbestuur door krachtige leiders naar achtergrondkenmerken, bevolking van 18+, (na)zomer 2024 (in procenten)^{a, b}

	(helemaal) oneens	(helemaal) eens
allen	50	28
geslacht		
man	52	28
vrouw	48	27
leeftijd		
18-34 jaar	63	15
35-54 jaar	50	27
≥ 55 jaar	41	36
opleiding		
basisonderwijs, vmbo	32	42
havo, vwo, mbo	46	28
hbo, wo	63	20
stemintentie ^c		
PVV	29	49
GroenLinks-PvdA	71	12
VVD	48	35
D66	72	11
CDA/CU	50	30
PvdD/SP	65	14
BBB/NSC	47	29
niet-stemmen	39	31

a Weergegeven is het percentage dat het (helemaal) oneens en (helemaal) eens is met de stelling dat het goed zou zijn als het landsbestuur werd overgelaten aan een paar krachtige leiders. De percentages tellen samen met niet eens, niet oneens en geen antwoord op tot 100%.

b Vetgedrukte percentages geven aan dat de betreffende groep significant ($p < 0,01$) afwijkt van de andere groep(en).

c Sommige politieke partijen zijn samengevoegd vanwege een te laag aantal respondenten.

Bron: NIB juli-oktober 2024

Hoe gaat het met Nederland?

Tot slot zijn er verschillen naar partijvoorkeur. Aanhangers van D66, GroenLinks-PvdA en PvdD/SP keuren zo'n bestuursvorm vaker af. Aanhangers van de PVV zijn het relatief vaak (helemaal) eens met zo'n bestuursvorm, hoewel het ook onder die aanhangers net geen meerderheid is (49%). Deze samenhang tussen partijvoorkeur en houdingen over de democratie blijkt ook uit ander onderzoek (Rooduijn et al. 2023). Zij stellen dat het problematisch is als steun voor de fundamenten van de democratische rechtstaat onderdeel wordt van politiek conflict. Dat zou er namelijk toe kunnen leiden dat deze fundamenten, zoals de onafhankelijkheid van rechters, persvrijheid of minderheidsrechten, niet langer vanzelfsprekend zijn (zie ook Van Noije en Den Ridder 2024).

4 Zorgen over wonen, immigratie, politiek, samenleven en inkomen

In de (na)zomer van 2024 worden wonen, immigratie, politiek, samenleven en inkomen het vaakst genoemd als de belangrijkste maatschappelijke problemen (zie tabel 2). Deze thema's stonden ook in het voorjaar van 2024 al bovenaan de lijst van belangrijkste problemen.

Zorgen over wonen gaan over het tekort aan betaalbare huur- en koopwoningen. Mensen noemen de woningnood, de huizenprijzen en de huurprijzen. In open antwoorden over de richting van het land koppelen veel mensen de woningnood aan immigratie. Zorgen over immigratie gaan vooral over de in de ogen van veel mensen te hoge instroom van asielzoekers (zie ook COB 2023¹). Mensen zijn bang dat die instroom ten koste gaat van mensen die al in Nederland wonen, omdat het extra druk legt op de woningmarkt en sociale voorzieningen. Er zijn ook mensen die zich zorgen maken over asielopvang in Nederland: die is in hun ogen slecht geregeld, waardoor asielzoekers in slechte omstandigheden leven en omwonenden overlast hebben. Als politiek genoemd wordt als probleem, dan gebeurt dat vaak op een manier die we hiervoor ook al hebben besproken: er zijn veel zorgen over een gebrek aan daadkracht. De Toeslagenaffaire wordt vaak genoemd als voorbeeld van een probleem waarvan de politiek er niet in slaagt het op te lossen. Zorgen over de manier van samenleven gaan onder meer over polarisatie, achteruitgang van normen en waarden, gebrek aan respect, verharding en onverdraagzaamheid. Zorgen over inkomen en economie gaan vooral over inkomen: hoge prijzen, inflatie, hoge belastingen, inkomensverschillen, armoede. Over de economische situatie zijn mensen relatief tevreden.

Lager op de lijst met veelgenoemde problemen staan klimaat en gezondheidszorg. Zorgen over klimaat gaan vooral over het klimaat zelf of over (het gebrek aan) maatregelen om klimaatverandering tegen te gaan. Zorgen over stikstof(maatregelen) vallen ook in deze categorie. Ongerustheid over de gezondheidszorg gaat over de betaalbaarheid van de gezondheidszorg en de kwaliteit van de ouderenzorg.

Naast problemen zien Nederlanders ook dingen goed gaan in Nederland. Gevraagd naar waar mensen trots op zijn als het om de Nederlandse samenleving gaat, noemen mensen de goede economie en hoge welvaart, de goede gezondheidszorg, de goede infrastructuur en de onderlinge hulpvaardigheid.

Hoe gaat het met Nederland?

Tabel 2 De belangrijkste maatschappelijke problemen, bevolking van 18+, (na)zomer 2021-(na)zomer 2024 (in procenten)^{a, b}

	juli 2021- juni 2022	juli 2022- juni 2023	(na)zomer 2023	winter 2023-2024	voorjaar 2024	(na)zomer 2024
wonen en verkeer	28	27	32	36	36	39
wonen en woningmarkt	24	23	27	31	30	33
verkeer en vervoer + overig	6	6	8	8	8	9
immigratie en integratie	20	31	34	37	37	38
immigratie en integratie	16	29	32	34	33	35
racisme en etnische discriminatie	4	3	3	3	4	3
politiek en bestuur	35	36	38	36	37	34
politiek, regering, Den Haag, overheid + overig	32	33	34	33	34	30
regels, regeldruk	4	4	5	5	4	5
protest, demonstraties	0	1	1	1	1	1
manier van samenleven, normen en waarden	30	28	30	31	33	33
mentaliteit en normen en waarden	9	10	12	10	10	11
(gebrek aan) respect, verharding, verhuftering	10	8	8	8	10	10
samen/saamhorigheid (of gebrek daaraan)	7	8	8	10	9	10
(on)verdraagzaamheid en intolerantie	7	6	6	6	7	8
egoïsme en ik-cultuur	4	4	4	5	4	4
overig (manier van samenleven)	1	1	0	1	0	0
inkomen, welvaart, economie en industrie	30	38	42	36	33	33
inkomen, armoede, inkomensverschillen	20	28	31	26	24	22
belasting en bezuinigingen	6	5	6	6	6	7
industrie, ondernemingen en landbouw	3	5	5	5	4	4
economie	2	2	2	2	2	2
overig (inkomen, welvaart, economie en industrie)	3	3	3	2	1	2
klimaat en milieu	20	27	27	22	20	19
expliciet klimaat(verandering), duurzaam	11	17	18	13	10	11
milieu en natuur	6	5	6	6	6	6
energie	4	8	6	4	4	3
overig (klimaat en milieu)	1	1	1	1	1	2
gezondheids- en ouderenzorg	28	17	20	20	21	18
zorg (algemeen)	3	2	3	7	7	6
ouderenzorg	2	2	4	4	4	3
overig (gezondheids- en ouderenzorg)	25	13	14	11	12	10
criminaliteit en veiligheid	17	11	16	13	16	14
criminaliteit en veiligheid	14	9	14	11	14	11
(strenger) straffen	4	2	3	3	3	3
overig (criminaliteit en veiligheid)	0	0	0	0	0	0
onderwijs, onderzoek, kunst en cultuur	9	7	9	9	10	10
internationaal	4	4	4	5	6	6
verzorgingsstaat	5	4	6	4	4	5
werk	3	3	2	3	4	4
typisch Nederlands	2	2	2	3	2	2
vrijheden	2	2	1	1	1	1
overig	6	6	6	7	7	6

a Vraagstelling: ‘Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over? Of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?’ Het gaat om open antwoorden die zijn gecodeerd. Weergegeven is het aandeel respondenten dat spontaan één of meer problemen noemt in de betreffende (sub)categorie. Omdat mensen meer dan één maatschappelijk probleem mogen noemen, telt het totaal aantal genoemde problemen op tot meer dan 100%. Hoofdcategorieën zijn weergegeven in groen. In wit staan de subcategorieën die daarbij horen. Omdat mensen maximaal vijf problemen mogen noemen, die bovendien tot dezelfde hoofdcategorie kunnen behoren, kan het voorkomen dat het totaal van de percentages in de subcategorieën hoger is dan dat van de hoofdcategorie. De categorieën zijn gerangschikt naar de grootte van het aandeel in de (na)zomer van 2024. Vetgedrukte percentages in de laatste kolom wijken significant ($p < 0,01$) af van de voorlaatste meting, in het voorjaar van 2024.

b In de (na)zomer van 2024 noemt 92% van de respondenten één of meer problemen. Mensen die de vraag invullen, noemen gemiddeld 3,4 problemen.

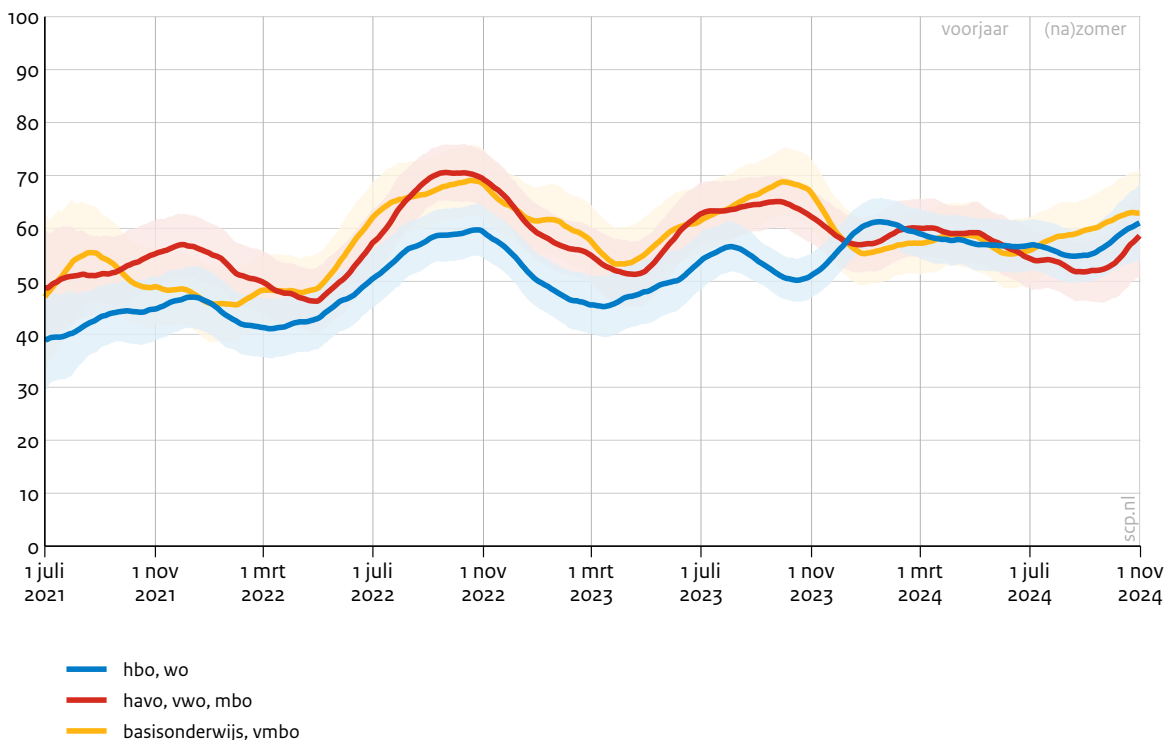
Bron: NIB juli 2021-oktober 2024

Hoe gaat het met Nederland?

Geen opleidingsverschillen in maatschappelijk pessimisme, wel in economisch pessimisme

Een meerderheid vindt het de verkeerde kant opgaan met Nederland, zo zagen we al in figuur 1. Net als bij veel indicatoren voor de stemming, zijn er meestal opleidingsverschillen in dit maatschappelijk pessimisme. Hbo- en wo-opgeleiden zijn meestal minder pessimistisch over de richting van de samenleving dan andere opleidingsgroepen, zelfs als gecontroleerd wordt voor andere (achtergrond)kenmerken (zie ook Geurkink en Miltenburg 2023). Sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 zijn er echter geen opleidingsverschillen in de mate waarin mensen het de verkeerde kant op vinden gaan met Nederland (zie figuur 6). Dit betekent overigens niet dat mensen met een basisonderwijs- of vmbo-opleiding nu veel optimistischer zijn. Zowel onder deze groep als onder hbo- en wo-opgeleiden vindt nog steeds een meerderheid (58%) het de verkeerde kant opgaan met Nederland.

Figuur 6 Maatschappelijk pessimisme naar opleiding, bevolking van 18+, (na)zomer 2021-(na)zomer 2024 (in procenten)^{a, b}

- a Weergegeven is het aandeel dat aangeeft dat het iets meer de verkeerde dan de goede kant opgaat of vindt dat het duidelijk de verkeerde kant opgaat op de vraag 'Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant opgaat in Nederland?' op een schaal die loopt van 1 (duidelijk de verkeerde kant op) tot 5 (duidelijk de goede kant op).
- b De percentages in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

Bron: NIB juli 2021-oktober 2024

Ook bij het vertrouwen in de regering zagen we al dat er geen significante opleidingsverschillen meer zijn. Een blik op de tevredenheid met de economie leert echter dat dit niet geldt voor alle indicatoren van de publieke stemming. De verschillen in de economische stemming blijven bestaan. In de (na)zomer van 2024 zijn hbo- en wo-opgeleiden minder vaak pessimistisch over de richting die de economie opgaat (30%) (zie tabel 3). Onder mensen met basisonderwijs- of een vmbo-opleiding (42%) is dat economisch pessimisme hoger.

Tabel 3 Pessimisme en optimisme over de economie, bevolking van 18+, (na)zomer 2024 (in procenten)^{a, b}

	(veel) slechter	hetzelfde	(veel) beter
allen	36	48	16
geslacht			
man	34	45	21
vrouw	38	51	11
leeftijd			
18-34 jaar	35	42	22
35-54 jaar	36	47	17
≥ 55 jaar	37	51	12
opleiding			
basisonderwijs, vmbo	42	45	13
havo, vwo, mbo	38	46	15
hbo, wo	30	51	19
stemintentie ^c			
PVV	48	38	14
GroenLinks-PvdA	31	52	17
VVD	20	56	24
D66	25	56	19
CDA/CU	27	60	12
PvdD/SP	43	41	16
BBB/NSC	19	50	12
niet-stemmen	52	38	10

a Vermeld is het aandeel dat aangeeft te verwachten dat het (veel) slechter, hetzelfde, of (veel) beter zal gaan met de Nederlandse economie. De antwoordopties 'ik weet het niet' en 'geen antwoord' zijn hier buiten beschouwing gelaten.
 b Vetgedrukte percentages geven aan dat de betreffende groep significant ($p < 0,01$) afwijkt van de andere groep(en).
 c Sommige politieke partijen zijn samengevoegd vanwege een te laag aantal respondenten.

Bron: NIB juli-oktober 2024

Het lijkt er dus niet op dat hbo- en wo-opgeleiden in de (na)zomer van 2024 in het algemeen negatiever zijn geworden, maar dat deze negatievere stemming zich richt op de regering en de richting van het land. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat een deel van de hbo- en wo-opgeleiden zich sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 minder dan voorheen kan vinden in de politieke wind die er waait en daarom minder positief is over de richting van het land en de regering.

5 Slot: verschuivingen, maar (nog) geen wezenlijke verandering

De onvrede over het land en de politiek blijft ook in de (na)zomer van 2024 overheersen, net als de afgelopen jaren. Een meerderheid vindt het de verkeerde kant opgaan met Nederland. Veelgenoemde problemen die zorgen voor pessimisme zijn het tekort aan betaalbare woningen, immigratie, de politiek, de manier van samenleven en de hoge prijzen. De Tweede Kamer en de regering krijgen van een nipte meerderheid een 6 of hoger voor vertrouwen, maar ook hier overheerst de kritiek. Daarbij staan drie samenhangende klachten centraal. In de ogen van veel Nederlanders lost de regering problemen niet daadkrachtig op, werken de bewindspersonen slecht samen in het kabinet en zijn ze niet competent. Alleen over de economie zijn de meeste mensen positiever. Die krijgt van de meerderheid een voldoende.

Sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 zijn er kleine verschuivingen in de politieke stemming. Op het niveau van de bevolking als geheel schommelt het vertrouwen in de politiek mee met politieke gebeurtenissen zoals verkiezingen, de formatie en de aankondiging van een nieuw kabinet. Als we kijken naar de ontwikkeling van de stemming binnen groepen, zien we dat de verkiezingsuitslag en de vorming van het kabinet-Schoof sommige groepen hoopvoller stemmen dan anderen en dan eerder. Oude en nieuwe aanhangers van de PVV werden na de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 minder negatief over de politiek en de democratie, zo bleek vorig jaar al uit het Nationaal Kiezersonderzoek (zie Voogd et al. 2024). Groepen die doorgaans positiever zijn over het land en de politiek, zoals mensen met een hbo- en wo-opleiding, worden in de (na)zomer van 2024 iets negatiever.

Hoe gaat het met Nederland?

Die verschuivingen zijn betekenisvol. Zo kan de toename van vertrouwen van kiezers met veel politieke onvrede worden gezien als iets positiefs. Deze groepen zijn niet blijvend wantrouwend, maar reageren op politieke gebeurtenissen en de verkiezingswinst van partijen waarvoor ze sympathie hebben. PVV-kiezers die het gevoel hadden politiek gezien steeds buitenspel te worden gezet, worden weer ingesloten. Andere groepen herkennen zich minder in de koers van het nieuwe kabinet en hebben iets minder vertrouwen in de regering of zijn pessimistischer over de stand van het land. Dat laat zien dat zij de politiek niet blind vertrouwen, maar reageren op wat er gebeurt.

Het is nu nog te vroeg om te beoordelen of de veranderde politieke verhoudingen blijvend van invloed zullen zijn en hoe groot die invloed is. Op basis van wat we in dit COB-bericht zien, moeten we de grootte van de verschuiving en de impact ervan op korte termijn niet overschatten. We zien weliswaar opmerkelijke verschuivingen binnen en tussen opleidingsgroepen (bijvoorbeeld dat de opleidingsverschillen bij vertrouwen in de regering niet meer significant zijn en dat vooral hbo- en wo-opgeleiden minder vertrouwen kregen), maar die verschuivingen zijn beperkt in omvang en de verschillen binnen groepen zijn groot. Bovendien is het de vraag in hoeverre het achterliggende beeld over de politiek en democratie verandert. Antwoorden op gesloten vragen over politiek cynisme en politieke responsiviteit veranderen minimaal en in open antwoorden blijft de onvrede over de politiek overheersen. Dat voor sommige aanhangers van de coalitiepartijen geldt dat ze hoopvoller dan voorheen naar de regering kijken, wil niet zeggen dat hun beeld van de politiek blijvend veranderd is. En dat sommige hbo- en wo-opgeleiden negatiever over de regering zijn, wil niet zeggen dat zij negatiever zijn over de politiek in het algemeen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat zij positiever blijven over de Tweede Kamer. Opleidingsverschillen in vertrouwen in de Tweede Kamer en in andere politieke houdingen, zoals de steun voor krachtige leiders, blijven wel bestaan.

Hoewel de steun voor de democratie in Nederland nog steeds hoog is, is er een grote minderheid die een bestuursvorm met krachtige leiders steunt. Steun voor krachtige *leiders* is iets anders dan steun voor één krachtige leider en het wensen van krachtig leiderschap is niet per definitie antidemocratisch. Toch kan de roep om krachtige leiders wel op gespannen voet staan met de principes van de democratische rechtsstaat. Zeker als die roep gepaard gaat met een pleidooi voor de inperking van minderheidsrechten en de onafhankelijkheid van instituties zoals rechters, media of de Tweede Kamer. We weten uit ander onderzoek dat dit het geval is (Van Noije en Den Ridder 2024; Van Wonderen 2022). Voorstanders van krachtige leiders benoemen deze spanning vaak niet en zien in krachtige leiders vooral een oplossing voor de trage besluitvorming in de Nederlandse polderdemocratie. Ondanks de grote steun voor het algemene concept van democratie, is het dus relevant om aandacht te houden voor de steun voor meer specifieke liberaal-democratische principes (zoals beperking van de uitvoerende macht, bescherming van minderheidsrechten en van de vrijheid van meningsuiting) (Wuttke et al. 2022).

Dat laatste is zeker relevant, gezien de eerdergenoemde verschuivingen in de publieke opinie over de politiek. Aanhangers van nieuwe coalitiepartijen zijn iets positiever over de politiek dan voorheen (COB 2024³; Dekker en Den Ridder 2024). Maar met dit lichte politiek optimisme onder deze groepen komen ook verwachtingen. Verwachtingen over dat problemen die voor deze groepen belangrijk zijn, worden opgelost. Het uitblijven van dergelijke resultaten kan ervoor zorgen dat de tijdelijke ervaring weer als een pudding inzakt. En hierin schuilt een risico. Als het niet inlossen van verwachtingen wordt toegeschreven aan externe factoren, zoals aan rechters of andere instituties binnen de democratische rechtsstaat, kan dat het vertrouwen in deze instituties aantasten (SCP 2024). Daarmee raakt het ook de steun voor de hierboven beschreven liberaal-democratische principes.

Verantwoording

Doel van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven

In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) volgt en duidt het Sociaal en Cultureel Planbureau de Nederlandse publieke opinie. Het onderzoek heeft de volgende doelstellingen:

- Het in beeld brengen van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in en houdingen van de Nederlandse bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en vraagstukken.
- Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
- Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke vraagstukken door enquêtegegevens over de publieke opinie in perspectief te plaatsen en uit te diepen met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Onderzoek voor het eerste bericht van 2025

In dit bericht staat de meest actuele meting van Nederland in Beeld (NIB) centraal. Het enquêteonderzoek hiervoor is uitgevoerd in de (na)zomer van 2024 (van juli tot en met oktober 2024) door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In deze periode deden 2249 mensen mee (1492 online, 742 face to face, 15 telefonisch). Het voorlopige responspercentage van deze deelmeting is 48,6%. Omdat we in dit onderzoek ontwikkelingen per deelmeting willen laten zien, maken we gebruik van een gecombineerd bestand van gewogen deelmetingen. Dit levert soms heel kleine (weeg)verschillen op ten opzichte van de gewogen jaarbestanden. De definitieve respons zal worden bepaald na oplevering van het totale jaarbestand en als hier gebruik van wordt gemaakt in een toekomstig COB-bericht worden gerapporteerd.⁶ De NIB-resultaten zijn gewogen met een additief weegmodel op basis van inkomen, herkomst, type huishouden, provincies plus de vier grootste gemeenten en geslacht x leeftijd.

Open vragen in het LISS-panel in december 2024

In de NIB-enquête stellen we respondenten twee open trefwoordvragen (naar belangrijke maatschappelijke problemen en sterke punten in Nederland) en laten we mensen toelichten waarom zij het de goede of verkeerde kant op vinden gaan. Omdat er in de NIB-enquête verder geen ruimte is voor open vragen en open vragen een centraal onderdeel zijn van het *mixed method* COB-onderzoek, legden we respondenten van het LISS-panel in december 2024 aanvullend een aantal open vragen voor. Het LISS-panel is tot stand gekomen op basis van een kanssteekproef van huishoudens, door het CBS uit het populatieregister getrokken. Er is dus geen sprake van zelfaanmelding. De vragenlijsten worden online afgenomen en respondenten zonder computer en/of internetverbinding krijgen een eenvoudig te bedienen laptop in bruikleen om de vragenlijsten in te vullen. Zie [hier](#) voor meer informatie over het LISS-panel. In totaal hebben 1290 respondenten van 18 jaar en ouder in december 2024 de korte online enquête ingevuld, 1283 respondenten vulden de vragenlijst volledig in. Er zijn meerdere open vragen. Deze worden willekeurig verdeeld, zodat elke respondent twee open vragen krijgt om overbelasting te voorkomen. Tenzij anders vermeld, zijn in dit rapport de resultaten vanuit LISS

⁶ Bij deze definitieve bepaling van de respons zal nog een correctie plaatsvinden voor kaderfouten en oneigenlijke non-respons. We spreken van een kaderfout als het steekproefkader overcompleet is (bijvoorbeeld als er mensen in de steekproef zitten die verhuisd zijn naar het buitenland maar zich niet hebben uitgeschreven bij de gemeente), dan wel incompleet is (bijvoorbeeld als er mensen missen, omdat er geen adresgegevens bekend zijn). Het steekproefkader is daarmee geen perfecte weergave van de gewenste onderzoekspopulatie. Het uiteindelijke responspercentage gebaseerd op de jaarmeting zal daarom iets hoger uitvallen.

Verantwoording

gewogen op sekse, leeftijd en opleiding. Zie voor meer informatie over de onderzoeksverantwoording en de vragenlijst: Natalia Kieruj (CentERdata), [Aanvullend onderzoek COB – meting december 2024](#).

Naast de hierboven beschreven dataverzameling die speciaal voor het COB is uitgevoerd, verwijzen we naar gegevens van het CBS over het consumentenvertrouwen, zie daarvoor het [Consumenten Conjunctuuronderzoek](#) (CCO).

Weergave percentages en gemiddelden, toetsing verschillen en figuren

Bij het toetsen van verschillen door de tijd of tussen groepen hanteren we een significantieniveau van $p < 0,01$. In het rapport noemen we omwille van de leesbaarheid percentages, maar het is van belang om te zeggen dat die percentages schattingen zijn en onzekerheidsmarges kennen. Dat betekent dat de daadwerkelijke percentages voor de gehele Nederlandse bevolking (met andere woorden: als we iedereen in Nederland bevraagd zouden hebben) iets hoger of lager kunnen uitvallen dan de gerapporteerde percentages.

Nederland in Beeld is doorlopend enquêteonderzoek waaraan sinds juli 2021 dagelijks mensen deelnemen. In totaal deden 20.499 respondenten mee aan het NIB-onderzoek sinds juli 2021 (14.825 online, 5583 face to face en 91 telefonisch). Om het continue karakter van de dataverzameling weer te geven, presenteren we de gegevens in sommige figuren op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde (*moving averages*). Het weergegeven percentage op een bepaalde dag is mede bepaald door het gemiddelde percentage in de zestig dagen voor en na die dag, waarbij de dagen dichterbij die dag zwaarder meetellen. Het gewicht van het percentage op de dag zelf weegt 61 keer mee in de berekening van het weergegeven percentage. Het gewicht voor de andere dagen neemt lineair af tot dag 60 (ervoor en erna) die nog één keer meetelt in de berekening van het weergegeven percentage. Aangezien het aantal respondenten per dag verschilt, is ook hiervoor gecontroleerd in de berekening van het percentage, waarbij de dagen gewogen worden naar het aantal respondenten dat op die dag de vragenlijst heeft ingevuld.

Literatuur

Alle eerdere COB-berichten zijn gratis te downloaden via [Continu Onderzoek Burgerperspectieven](#) > publicaties.

- Abts, K. (2006). Politieke steun/ongenoegen gedeconstrueerd: politieke tevredenheid, politiek vertrouwen en politieke verbondenheid. In: *Tijdschrift voor sociologie*, jg. 27, nr. 1, p. 54-83.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2024). Veranderingen in afkeer van de Haagse politiek. In: R. Voogd, K. Jacobs, M. Lubbers en N. Spierings (red.), *De verkiezingen van 2023. Van Onderstroom naar Doorbraak: Onvrede en Migratie* (p. 55-62). SKON: www.dpes.nl.
- Geurkink, B. en E. Miltenburg (2023). *Somber over de samenleving?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hibbing, J.R. en E. Theiss-Morse (2002). *Stealth Democracy: Americans' beliefs about how government should work*. Cambridge University Press.
- Huijsmans, T., L. Mulder, J. van Slageren, C. van Alebeek, B. van den Berg, S. Kempen, M. Rosmalen, G. ten Dam, T. van der Meer en H. van de Werfhorst (2024). *Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs. Adolescentenpanel democratische kernwaarden en schoolloopbanen. Jaren 5 en 6 – 2022/2024*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Lit, J. van, M. Meijers en C. van Ham (2024). Democratische normen: normbesef en normstelling. In: M. Honingh en C. van Ham (red.), *Verkenning en verdieping democratische erosie en respons in Nederland* (p. 90-117). Sustainable Democracy.
- Noije, L. van en B. Geurkink (2024). De relatie tussen burgers en de overheid. In: L. Vermeij, Y. de Kluizenaar, M. Reijnders en M. Coenders (red.), *Koersen op kwaliteit van de samenleving Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2024* (p. 76-89). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Noije, L. van en J. den Ridder (2024). *Burgers over democratie en rechtsstaat*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Open Society (2023). *Open society barometer. Can democracy deliver?* Open Society Foundations.
- Pancer, S.M., S.D. Brown en C.W. Barr (1999). Forming impressions of political leaders: A cross-national comparison. In: *Political Psychology*, jg. 20, nr. 2, p. 345-368.
- Rooduijn, M., H. Mazepus en B. Bakker (2023). *Liberaal democratie als onderdeel van de politieke strijd*. Geraadpleegd 3 februari 2025 via <https://stukroodvlees.nl/liberale-democratie-als-onderdeel-van-de-politieke-strijd>.
- SCP (2024). *Reflectie op het hoofdlijnenakkoord Hoop, lef en trots*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Voogd, R., K. Jacobs, M. Lubbers en N. Spierings (2024). *De verkiezingen van 2023. Van Onderstroom naar Doorbraak: Onvrede en Migratie*. SKON: www.dpes.nl.
- Wonderen, R. van (2022). *Democratisch bewustzijn in Nederland. Tweede meting*. Utrecht/Amsterdam: Verwey Jonker Instituut en Anne Frank Stichting.
- Wuttke, A., K. Gavras en H. Schoen (2022). Have Europeans grown tired of democracy? New evidence from eighteen consolidated democracies, 1981–2018. In: *British Journal of Political Science*, jg. 52, nr. 1, p. 416-428.

Colofon

Sociaal en Cultureel Planbureau

www.scp.nl

Bezoekadres

Bezuidenhoutseweg 30
2594 AV Den Haag

Postadres

Postbus 16164
2500 BD Den Haag

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, maart 2025

CONTINU ONDERZOEK BURGERPERSPECTIEVEN

COB

